

BOKA LÁSZLÓ (1974) Budapest

BOKA LÁSZLÓ

Metafora, jelkép, devalváció?

Hitek és értékpozíciók elvesztésének poétikai folyamata és a recepció felületes sémáinak paradoxona Szilágyi Domokos költészetének értékítéleteiben

„és a világ, a világ, a világ
rútul elbánt vele és aztán
cserbenhagyta áldozatát”
(Följelentés)

Jelen írás¹ egy készülő nagyobb tanulmány kivonata, amely egyfelől arra keresi a választ, hogy az irodalmi kánoniség fokozataiban, a recepció, a diakrón áthagyományozás szükségszerűen megújuló szövegesztétikai komponensei felől és a kontextuális irodalomszociológia összetett szempontjaiból szétválasztható-e életmű és életrajz, költői bravúr és emberi gyarlóság. Másképpen szólva azt vizsgálja, hogy bizonyos terhes referenciák – mind a publikum, mind a szakma felől – mennyiben gátjai s mennyiben továbblendítői egyes korokban egy-egy szépírói életműnek. Az alábbiakban a szűkebb tér miatt csak arra nyílik lehetőségem, hogy mindezt egy eklatáns példán, a Szilágyi-oeuvre rendhagyó kanonikus mozgásait, elmozdulásait figyelve és interpretációs perspektíváit tekintve vizsgáljam, ugyanis ezek a kérdések hangsúlyos aktualitást nyertek az ún. Szilágyi Domokos-ügy kirobbanásakor, napfényre derülésekor 2005-ben, ám alighanem megmaradtak a felocsúdás közepette a közeljövőre – s akár az elmúlt nyolc évre is – vonatkoztatva a megválaszolatlan kérdések szintjén. Szétválasztható-e tehát szerep és mű, ahogyan Bíró Béla is fogalmazott, akkor még bizakodóan, 2006-ban, sikerülhet-e egyáltalán a „művészi és a magánemberi szerepek viszonyának” pontos elkülönítése,² másfelől ezen kételyekkel újraolvasható s feltétlenül újraolvasandó-e egy új kontextus fényében a szűkebb szakma számára is a hatvanas–hetvenes évek Szilágyi-féle poétikája, költői univerzuma³ – ahogyan azt például Pécsi Györgyi javasolta.⁴

A szétválaszthatóság kérdése azért is elsődlegesen fontos, mert ennek kételyei a konkrét poétikai életművet már korábban is bőségesen érintették, befolyásolták, terhelték – ha más nem, Szilágyi öngyilkossága révén is –, midőn a poézist magát a „tragikusan félbeszakadt” kategóriába sorolták. Az életútbeli sajátosság – az életét önkezével kioltó, mégis váteszi, áldozati szerepkörök történeti kontextusán túl – mint megkötő, erős referencia ezúttal tagadhatatlanul az oeuvre egészét mint amolyan hátramaradt hagyatékot, netán befejezetlen torzót határozta csak meg, illetve azóta is némiképp ezt értelmezi tovább, s ennek fényében remélhet csak e referencialitás is immár más, új megvilágítást a versekhez tapadt új – ezúttal nem éppen üdvös –, mai kontextualizáció lehetőségeként. (Kontextualizáció alatt leginkább egy irodalomtörténeti korszak értelmezéseire, újraolvashatóságának minőségeire gondolok, annál is inkább, mert egy-egy hagyományszegmens esetében megőrzésre talán kevésbé, mindig inkább csak valamiféle újraalkotásra, művek és olvasatuk viszony-szintjeinek és jelentéseinek, indokainak újrafogalmazására, tehát szükségszerű újateremtésre van módunk egy-egy történeti értelmezési aktusban.) A harminc évvel Szilágyi tragikus halála után előkerült ügynöki jelentések (amelyeknek valójában csak egy töredéke került elő!) mindazonáltal maguk is torzók, s legalább annyira az áldozat kategóriáit mutatják továbbra is, mint amennyire az elkövetőét,⁵ a környezetét így vagy úgy megtévesztőét, vagyis egy (újabb) határt átlépőét, átlépni kényszerülőét.⁶

¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum által rendezett Szilágyi Domokos-konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

HATÁROK, EGYÉN, MAGÁNY

Ahogy több lexikonszócikk is utal rá, így a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*⁷ is helyesen említi, hogy Szilágyi nem számított egyetlen iskola, egyetlen irányzat vagy stílus követői közé sem. Szintézisteremtő költészete a hatvanas évektől megújuló erdélyi/romániai magyar irodalomban előkelő, alighanem első számú helyet biztosított számára kortársai közt is, de esetünkben ennél is fontosabb, hogy mint olyan egyénnek, aki nem csupán formai bravúrból, megérdemelt poeta doctusi jegyek és sajtóságok révén lehetett azzá: egyedi költészetének kiformalása alkati sajátosság is. Szilágyi ugyanis alkatanál fogva magányos jelenségnek számított. Nem valamiféle csoport élén állt, nem volt tagja költői mozgalmaknak sem. Kreatív, érzékeny, túlérzékeny fiatal tehetség volt, aki lelkesedni tudott – ahogyan a Cs. Gyimesi Éva-féle 1990-es monografikus esszé⁸ fülszövege mondta – egykoron a világért, abban minden szépségért és értékért, s a szépség és a világ feloldhatatlan konfliktusát kellett végül megélnie.

A konkrét életmű esetén aligha vitatható azon gyakran kultikusnak tűnő állítás, hogy a költő helye a világban vitatott hely, sorsa pedig amolyan vitathatatlan otthontalanság. Véleményem szerint mindenekelőtt ez a helyét nem lelő, de nyugalomra, otthonra és belső harmóniára vágyó attitűd, valamint a magány és a belső diszharmóniákra érzékenyen figyelő én bevallott nyugtalansága szólal meg megrendítően (és az értelmiségi tudatnak megfelelően lelket felzaklatóan) a Szilágyi-lírában. Számára a védtelenség, a kiszolgáltatottság, a szorongás ugyanakkor mindig több egyszerű hangulatnál, állapotnál, netán személyes vagy beteges hajlamnál. (Ahogyan többben helyesen, így Csiki László is megjegyezte: nem beteg, csak mint túlérzékeny egyén *belebetegszik* a nagybetűs Világ és saját világa dolgaiba.) Éppen ezért is az emberiséghez tartozás, a szolidaritás, az empátia a másik, poétikailag hiteles arca, a tudatlira állandó és erős motívuma.⁹ Itt találkozunk a líra a bölcsellett, Szisz lírája önnön – olykor paradox és kétarcú – filozófiájával is. Talán erőteljesebben is olykor, mint a filozófus-költő Székely Jánosnál, aki pár évvel idősebb csak Szisznél (annak ellenére, hogy az irodalomtörténeti összefoglalások poétikai szemléletük szerint generációnyi különbséget feltételeznek köztük), de akinek költői-bölcselői hatása kettejük kezdeti, meglehetősen feszült viszonya ellenére bőséggel kimutatható Szilágyi bizonyos korszakaiban, illetve konkrét kötetciklusaiban is. Cs Gyimesi legenda helyett hangsúlyosan a műről akart beszélni. Újra a műről, akkor, amikor a jelkép, a tragikus jelkép némiképp már kultikussá vált, túllépte a művet, túlnőtt azon, s léte már nem a fiatal Szilágyi zseniális alkotóművészi jegyeit, egyediségét, mint inkább tragikus halálának közösségi okát, szimbólumát, ad absurdum célját és értelmét vélte elsődlegesen vizsgálándónak. S amikor messze nem voltak még sejthetők a 2006-os fejlemények, Szilágyi ügynökmúltjának terhelő bizonyítékaival. Mert azok kiderülése óta újfent a művekért, magáért a Szisz-féle poétikai univerzum zseniális darabjaiért s e poézis irodalomtörténeti, kanonikus fennmaradásáért aggódhatunk, csak már nem a legendát övező jelképek, hanem az esetleges ellenjelképiség miatt. Hiszen ha valakit a rendhagyó végzet legendahőssé avat, sokan úgy gondolják, talán öngyilkossága körülményeit sem kell ismerni, a kortársi emlékezet vagy eleve magasztal, vagy a mélybe ránt, netán epésen kárörvend, mégis a tragédia mélyebb motivációinak ismeretlensége fenntartja, fenntarthatja az érdeklődést, csak hogy újfent nem a művek, mintsem az egyén, az egyéni életvitel iránt. Mint kuriózum iránt. (Nem is áll ez sajnos olyan távol napjaink irodalmi életét és irodalomtörténeti fejtegetéseit is utolérő bulvárosodási szólamoktól, elég, ha csupán a Nyáry-féle kötetek szakmailag kétséges sikereire gondolunk, amely elsődlegesen nem egyes életművekre, hanem a vizsgált szerzők vélt vagy valós életvezetési módozataira és életkörülményeire koncentrálnak!)

Amíg korábban e halál a Szilágyi-értelmezések esetében maga is „tiltakozás volt”, tagadás, megtagadása egy élet árán is mindannak, amit egy embertelen, elnyomó rezsim megkövetel, s így közösségi jelkép is sokak, főként az erdélyi magyar értelmiség és az ottani irodalmat Budapestről figyelők szemében, addig 2006 után a csalódás szólamai jól kimutathatóan továbbra sem a költői teljesítményre, hanem annak értelmezési rétegeire, bizonyos kontextusok használhatatlanná válására kezdtek el – látványosan és tragikusan – utalni. 2006 után írta már fájóan N. Pál József, hogy „Szilágyi Domokos az erdélyi magyar sors költészetbe menekített, ugyanakkor a költészetén túlmutató szimbóluma volt nekünk életével, verseivel s meghívott halálával együtt; sors és modell”.¹⁰

Érdeemes volna talán itt egy hosszabb kitérőt is beiktatnunk, miszerint a hetvenes évektől megrógnó figyelem az erdélyi magyar irodalom irányába leginkább a társadalmi változásokra is reflektáló irodalmi tematizálásokat, a kisebbségi léthelyzet ontológiai minőségeinek fokozatosan romló tendenciáit híradásként is ábrázoló s az ellenzékiség reprezentációs elveinek is teret adó műveket és szerepeket emelte az érdeklődés középpontjába. Idő és tér hiányában erre most nem térhetek ki, ahogyan arra sem, hogy a magyarországi értelmiségi-politikai szembenállásnak a hetvenes évekre az egyik kiemelt területe lett a határon túli magyarokkal és ott születő magyar nyelvű kultúrával való foglalatosság, szolidaritás. Szilágyi megítélésében, korabeli magyarországi recepciójában mindenesetre mindennek fontos, hangsúlyos szerepe van. Fontosabb a kérdésfelvetésünk felől most, hogy akik egykor a Kányafőn történeteket példaértékű tette emelték, akár csak azok, akik a lelepleződés máig kérdőjeles szegmenseiben 2006 után a végső etikai relativizmus feloldhatatlan kajánosságát ünnepelték, nem a költő maradandó arcát keresték – hogy ismét Cs. Gyimesit idézzem, aki a „versbeli arcot” tekintette egyedüli igaznak (mert örök, hiteles és bármikor megszólítható forrás), s amit ő monográfiája képelemételeiben Dsida Jenő ismert versével, *Sírfeliratával* is példázott, ellentételezett: „Felejtsd el arcom romló földi mását.”

Más kérdés, amint jómagam 2007 környékén is hangsúlyoztam,¹¹ hogy az egykori szinkrón szerepkánon érdemei és értéktételezései is megváltoztak azóta: az elutasított közéletiség látszólagos szereptelenségbe burkolódzó s most fájóan leleplezett anomáliái mindenképpen befolyásolni képesek majd maguknak a műveknek a jövőbeli olvasatszintjeit. Attól tartok, ez ma sincs egyelőre másként.¹² A magyar irodalmi hagyomány olvasói meghatározottságait ugyanis éppoly hiba lenne mellékesnek tekinteni, mint ahogyan abszolutizálták korábban a szerzői intenciókból vagy ideológiai kontextusból levezethető műértelmezéseket. Az irodalmi és irodalmon kívüli szempontok elhatárolása, vagyis az értékelés természetrajzának aktuális meghatározhatósága mégsem magától értetődő feladat. Fontosabb talán ennél is, hogy a közvélemény tematizálásának fókuszába került személyes életvezetési tények s konkrétan az ügynökműlt alapvetően torpantotta meg, fogta vissza véleményem szerint a Magyarországon az 1960-as évek közepétől az ezredfordulóig még szerencsésen táguló szakmai, irodalomtörténeti recepciók folyamatokat.¹³ Az ideológiai értékelvekhez képest korábban határozott semlegességet mutató életmű ugyanis egy csapásra vesztette el az ilyen (amúgy szintén nem anideologikus) relevanciáit. Az a Szilágyi Domo-kos-kép, amely sokáig egy minden közéleti funkciót elutasító költői attitűdben jutott érvényre, amely ráadásul legendaképző kortársi elbeszélések alapján is egy, a társadalom perifériáján tengődő alkotót mintázott, s ezáltal is látszólag a rendszerrel és mindenféle közösségi ideológiával szemben álló egyént – mind az üdvtörténeti marxista, mind a kisebbségi belső, de kollektív értékítéletek közt már-már korabeli szitokszóként –, *individuumot* emelt elének, olykor poézise rovására is, alapvetően devalválódni kényszerült. Erről a képről kiderült ugyanis, hogy a közvetlen baráti körében is lángelmének mondott szerző zsenialitása – nem csupán teremtő alkotói énje felől, de kényszerű besúgó feladatköre révén is, tehát az álcázásban, a megtévesztésben és a szenvedő, belsőleg pusztító elhallgatásban is – utolérhetetlenül egyedi volt. Ma ezek a tények. Ahogyan persze azok is, hogy Szilágyi nem élt ugyanakkor semmilyen dicstelen előnnyel e „világi” arcvonásból. Tulajdonképpen csupán szenvedte azt.¹⁴

KÖLTÉSZET ÉS FOGADTATÁS

Mielőtt e gondolatmenetet folytatnánk, szükséges röviden visszaautalnunk a belső, poétikai jegyekre, azok életútbeli változást mutató folyamataira s e mentén a hatástörténetre, illetve a recepció egyenetlenségeire is. Szilágyi költészete összetett, formagazdag, játékos és polifonikus, de bölcséleti költészet, amely kapcsán joggal európai poeta doctusnak ismerték el alkotóját még életében. Költőzsenijének egyéni szótára a költői és értelmiségi léthelyzetekre egzisztencialista élményanyaggal vagy nyelvi-ontológiai játékosággal adott felejtethetetlen és felejtethetetlenül tragikus választásokat. Sikeres *szókölcsonzó* – mondhatnánk, hiszen ő így határozta meg önmaga költői helyét az emberek között, s korát megelőzően nyelvi zsonglőr is, a magyar (és erdélyi magyar) líra legjobb hagyományainak megújítója, intertextuális és saját arányainak adekvát alkalmazója.¹⁵ Egy

technicizált, manipulált városi lét gondolati asszociációkban tobzódó költészetét vetítette rá egy elsősorban érzelmi töltetű lírai hagyományra, s teremtett ezáltal is a maga számára új poétikát. Miközben a magyarság tragikus sorsdeterminizmusát is maga-emésztő belső kényszerrel boncolgatta. Ma mégsem ez utóbbira emlékszünk leginkább, hanem a „sziszegő szuronyú szobrokra” meg arra, hogy „minden fájást muszáj megfájnóm”, s ezáltal is a „Van út – kiút nincsen!” fájó egyéni létparadoxonára, amikor Sziszről vagy „sziszül” beszélünk.

Első költői szakasza az értelem, a ráció – vagy még inkább, ahogyan Láng Gusztáv nevezte –, az „elnémított kételyek” időszaka még. Később a tragikus-ironikus látószög válik erőteljesebbé a maga szuggesztív formaalkotó energiáival. Ahogyan az őt megelőző nemzedékből az emlegetett Székely János írta: Szilágyi Domokos „újból érvénybe helyezte mindazt, ami már elavult”, de „csúfondóroosan, fintorogva, mosolyogva”, s ennek a Szilágyira érvényes ironikus gesztusnak az eredménye „ki-magaslóan érdekes, korszerű és jó, a költészet öniróniája”.¹⁶ Később már erősbödő, mindenén átütő kételyek jellemzik poézisét (a hatvanas évek derekától értékpozícióinak megrendülése is egyértelmű) – ezért is lehetetlen nem újraolvasni e költői corpus, hiszen mai tudásunk értelmében merőben más fényben beszélhetünk a Balogh Ferenc néven beszervezett ügynök személyes tragédiájáról, akárcsak az iróniával is illetett társadalmi felelősségről.

A szakmai recepció dokumentálható többsége egyfajta poétikai törést az oeuvre egészében a *Felezőidő*¹⁷ környékén érzékel. Formai, szerkezeti váltást mindenekelőtt – amelyre Szilágyi Júlia is figyelmeztetett már¹⁸ –, amelyet visszalépésként és következetes poétikai programként egyaránt olvashatunk. Az irodalomtörténeti recepció egyöntetűen és elfogadólag kezeli azt is, hogy ezt követően csak a szerelmes versekben érezni folyton – mintegy egzisztenciális szükségletként is – a nyugalmat legalább pillanatokra megadó, az azt motiváló ragaszkodást, a másik könyörgését, a menedék lehetőségét mint az elemi nyugtalanság ideig-óráig elcsendesítő helyét.

Az 1970-es évek elején a diszharmónia – nemcsak egyén és világ, de az emberi lét eszményi tartalmaitól, az ember tulajdon eszméitől elidegenedett emberiség és az általa kreált társadalom közti diszharmónia – hangjai aztán végletesen felerősödnek. Megint később már a nyíltan számvetés típusú versek is megszületnek, s a recepció összevetéseiben is érezhetővé válik folyamatosan a József Attila-i sorspárhuzam: determinizmus, elutasítások, fájdalmak, társadalmi elfogadatlanság, kirekesztettség, a szerelmi harmónia hiánya, tragikus, erőszakos halál stb. Persze ahogyan az előbbinél sem, úgy Szilágyinál sem igaz, hogy nincs játék, ne lenne derű, s hiányozna az idill. Ritkábban ugyan, de van. Ahogyan a balekség is megjelenik a maga félig ironikus, félig tragikus hangoltságú, de kétséget kizáróan erős jegyével!

És persze ugyanekkor, ugyanitt lehetne a szakmai recepció viszonyokra visszapillantva is a „balekség díját megnyerő” költészetéről beszélnünk. Szűkebb hazájában ő, akárcsak az egyén szabadságát és az irodalom autonómiáját központi elvnek tekintő szerzők általában is kirekesztődtek a kollektív elkötelezettséget elváró hivatalos korabeli elismerésekből, de a közösség belső cenzúrái miatt az olyan kvázi-autoriternek tekinthető belső kánonból is, amely a nemzetiségi szempontokat szintúgy szükségszerűen kollektív értékközösségi vagy képviseleti oldalról tárgyalta. S bár ritka kivételek közé, az erdélyi magyar formabontó, bölceleti poézis megtestesítői közé sorolta költészetét a megkésett budapesti akadémiai irodalomtörténet-írás, líráját pedig a kezdeti időkben a szövegközpontú értelmezéseket példázó diskurzusok emlegették, 1968-ban az *Élet és Irodalom* hasábjain igazán nem dicséretként írták még róla, hogy „költészete csupa rigmus-futam, spekulatív képasszociáció”.¹⁹ A recepció kérdőjeleket ma tovább sorjázza, hogy Szilágyi kötetben megjelent verseinek aránya jóval elmarad a kötetbe nem rendezett költemények nagy számától, s az eddigi recepció szinte kizárólagosan csak a kötetekhez kapcsolódik.²⁰ Ez az aránytalanság is egyike lehet azon forrásoknak, amelyek az oeuvre egészének értékelésekor kultuszról, netán ellenkultuszról, jelképről s ellenjelképről ejtenek szót. Talán az sem mellékes itt, hogy egy kialakuló irodalmi kultusz rendszerint és szükségszerűen akkor érvényesül, ha túl sok a kérdőjel, a bizonytalanság, ha – szövegesen is – túl keveset tudunk egy életműről, s ha a vélt titkokról valamiért nem lebbenthetjük fel a fátyla(ka)t, így aztán végképp nem versekkel, nem alkotó szövegekkel foglalkozunk. Még egy olyan költészet esetében sem, amelyik óriási erudíció mellett tudatos verskultúrával és páratlan nyelvi leleménnyel az európai költészet mindenkori vívmányait hasznosította a maga nagyon egyéni verseszményének kimunkálásában.

HATÁR ÉS TITOK

A titok, amelyre fény derült, részleges, de azt jól mutatja, hogy Szilágyinak egy határt, a sokadikat is át kellett lépnie, megkezdve ezáltal „gyötrelmes kettős életét kényszer és becsület között, talán végérvényesen rejtve maradó körülmények fojtogatásában” – s ez „az életmű és az életrajz legtragikusabb titka”.²¹ A viselni kényszerült maszk kilétéről tudomást szerezve másképpen olvasunk minden sort. Más kontextust nyer az önvizsgálat és vád helyett a vallomás is: „Egek, de hisz nem volt ez önként, / és nem tudom mivégre történt / ez éppen énvelem” (*Undor – Tengerparti lakodalom*, 1978).

A Szilágyi-életművet vizsgálva Pécsi Györgyi három sokkoló hatásról beszélt, amelyek egy képzeti skálán akár fokozatokként is leírhatók: a költői berobbanás és a választott halál után a 2006-ban napvilágra kerültek (a Szisz emberi tisztaságát, idealisztikus képét roncsoló-romboló, az 1958-as és 1965-ös terhelő jelentések) jelentik talán a csúcst, s nem kizárt, ér még bennünket később is – akár így, akár úgy – újabb meglepetés. Fontosabb azonban, hogy a biográfiai bizonytalanság, amely a költő zsúfolt, zaklatott életében is erős változásokat, határszakaszokat jelölt ki, az említett terhelő referenciákkal a költői életművön belül is összeolvas(tas)son olyan világmépi, (s ezzel összefüggésben) poétikai változásokat, amelyek immáron új megvilágítást igényelhetnek. A „...mert csak az igaz, ami végtelen, / minden véges: megalkuvás” sorok vagy a *Héjjasfalva felé* című versből már említett „Van út – kiút nincsen” felismerése a filozofikus hajlamú Szilágyit ugyan a termékeny rezignáció birtokosává tette, de egyúttal arra is készítette, hogy az örök védtelenséget is ars poéticájába foglalja, akárcsak a mára unalomig elemzett haláltudatot vagy az azzal rokon ember- és létdefiníciót. De az „és most már nincs bocsánat” József Attila-i gesztusa is olvasható akár így.

Amikor a fennálló hatalmi rend, a konkrét történelmi környezet és a tudatot mételeyező valóság fájdalmas csalódást szül, ha már nincs eszmény és nincs ideál, a végső menedék, a végső remény – a *Sajtóértekezlet* (1972) József Attilát idéző sorával – annyi, hogy: „Mint a persely – e föld befogad”. A *Búcsú a trópusoktól* (1969) kötet után Szilágyi radikálisan elfordul a korábban (ha kételyekkel is, de) hitt, remélt, bízott, vágyott evilági megjavíthatóságtól, s helyette a költő és szerepe azonossága, egyéni halála, eszmevilága integritása foglalkoztatja. Egyetérthetünk Pécsi Györgyivel, miszerint ezekben elsődlegesen tisztaságvágyról és önazonoságvágyról, integritásvágyról kell beszélnünk, de nem feltétlen mentségkeresésről! Sőt, a *Törpe ecloga* Radnóti erkölcsi imperatívusz is itt (ebben a lehulló, kiszakadó vízcsepp formai tökéletességével) – egyben példaként paradoxona is, úgy vélem, a Szilágyi-életműnek.

Amint Szisz írta: „Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. S amíg akad, addig van költészet is.” E bölcséleti alapállás hasonló a Székely János-i összegző tételhez, amelyben saját, utólag vállalható verseit enumerálva, az 1989-es történelmi fordulatot követően a korról is írt, amelyben ezek a versek megszülettek: „Olyan korban írtam én verseimet, amikor szegény volt embernek lenni. Morális helyzetnek ez szörnyű, de költői helyzetnek nem éppen érdektelen” – írta Székely 1990-ben,²² aki különben egy ideig nem publikálta a fiatal Szilágyit a marosvásárhelyi Igaz Szó hasábjain, s aki a maga erkölcsi tartásával másik jelképe volt az erdélyi bölcséleti-individuális lírának.

A nyugtalan lélek teremtő fájdalma és szenvedése, az őt övező, felfaló, megbetegítő külvilággal való küzdelme kétséget kizáróan kulcsszavai e lírának. S a küzdelem elviselhetetlensége esztétikai értelemben számunkra nyereség, költészetének maradandó nyeresége. Határincidens és költői mezsgye így függ szorosan, szétválaszthatatlanul össze, olyan költői helyzetben, amelyben a megaláztatás is arcot formál, s ami „költői helyzetnek nem éppen érdektelen”! Ha maga a szerző önként vállalt halála értelmetlen is – legalább azért, mert kapott talentumait nem pazarolhatja büntetlenül senki, azokkal el kell majd számolnia. Akárcsak pályatársai, a „hittől az eszméletig” bejárando utat (ahogyan Szász János könyve címében is fogalmazott)²³ a korban ő sem vagy ő legkevésbé sem kerülhette el. Amit azonban sokáig csupán alkati sajátosságnak gondoltunk, poétikai monogramnak véltünk, a lelepleződés után már hangsúlyosan új értelmezési távlatot nyerhet.²⁴ Az ekképpen megkérdőjelezhető korábbi alkotói szereptelenségben vált Szilágyi kora első számú színészévé, ha szenvedő, drámai színésszé is! Azáltal tudniillik, hogy oly tökéletes volt alakítása, hogy közvetlen társai sem, barátai s rajongói sem tudtak róla. Korábban azt írtam: Nem a király, sajnos mi mindannyian lettünk ezáltal hirtelen meztelenek!²⁵

VÉGÜL (?)

Kérvény című, 59 soros verse két létmetaforát éltet: örökké úton lenni, s hallani ugyanakkor a „végítélet trombitáját”. Ahogyan e vers a folyton bizonytalan, éppen változó egyéni sors és az eleve sorszerű elrendeltetés eszményében megjelenő lét kettősét paradoxonná vonja össze, úgy állunk most valahogy a Szilágyi-oeuvre olvasati lehetőségeivel is, kánoni helye jövődő megszilárdulásával, avagy kérdőjeleivel, ideiglenes állapotával... „Nem tudván mennyire kelendő / portéka a jövődő, alulírott, / alulírott, ideiglenes, / ideiglenes mindörökké”. Mert ahogyan Markó Béla egyszer megjegyezte, mifelénk a közösségnek sohasem csak a vers kell! Sajnos. S az utókornak sem, nyilván! Meglehet, hogy a fiatal poéta pokoljárása egyúttal a személyes értékvesztés, devalváció egyéni drámájának létfilozófiai összegződése, szövegesedési formája is. Szilágyi poézise, versei mindenestre – ha más fénytörésben, más „olvasati lehetőségekben” is – akár szűkülve, akár gazdagabban is, mint eddig, de itt vannak közöttünk. Műértelmező olvasatunkban mi mást tehetnénk, mint hogy ezekre figyelünk, ha kell, korábbi legendájától távolodva, jelképiségétől kedélyes távolságot tartva, de költészete értékeiből mit sem engedve, ellen-jelképiséget szorgalmazó kaján attitűdökön viszont mindenképpen felülemelkedve. Több irodalmi és művészeti példa is – Céline, Pound vagy éppen Knut Hamsun esete – erre int: hiszen egy-egy életmű kapcsán a valóban jelentős alkotók kánoni helye rendeződött a hipotetikus nemzeti vagy akár világirodalmi panteonban, annak ellenére, hogy magánemberként egy bizonyos időszakban esendőnek bizonyultak, vagy éppen meggyőződéssel reméltek választ kérdéseikre bizonyos „kollektív ideológiáktól”. Az pedig, hogy Szilágyi ilyeneket nem remélt, aligha lehet kérdéses bárki előtt is.

JEGYZETEK

¹ Eredetileg nyitó előadás formájában hangzott el a Petőfi Irodalmi Múzeum által rendezett Szilágyi Domokos-konferencián, 2015. október 1-jén.

² BIRÓ Béla, *A szerepvávar dramaturgiája*, Élet és Irodalom, 2006. október 27.

³ Értelemszerűen ideértve a műfordító, a kritikus, az esszéíró és az értekező-bölcsező Szilágyit is.

⁴ Pécsi Györgyi, *Az értelmezés zavarai. Rendhagyó bevezető Szilágyi Domokos „átláthatatlan” költészetének olvasásához*, Forrás, 2008/6, 19–35.

⁵ Megjegyzés: az ügynöki jelentéseknek egyelőre csak egy töredéke került elő, a több száz oldalas megfigyelési dossziéjából 13 + 7 jelentés, de ezekből annyi legalább tisztán kiderül, hogy Szilágyit magát is folyamatosan megfigyeltették. A Szilágyiról szóló jelentésekből kiderül, arra kerestek az egykori hatóságok bizonyítékokat, hogy 1956-ban szolidarizált a magyarországi forradalommal, valamint – az akkori romániai nemzetiségpolitika irányelvének megfelelően – hogy „nacionalista” nézeteket vallott.

⁶ A PIM által szervezett konferencia címe találón „*Határincidens*” volt!

⁷ A RMIL-szócikket Szilágyi Júlia írta.

⁸ Cs. GYIMESI Éva, *Álom és értelem*, Kriterion, Bukarest, 1990.

⁹ Amit szintén helyesen emleget a korabeli egzisztencialista filozófia hatásán túl a RMIL szócikke is.

¹⁰ N. PÁL József, *Versbe szöktetett gyötrelm*, Napkút, 2006/8, illetve: http://www.napkut.hu/naput_2006/2006_08/112.htm

¹¹ BOKA László, *Szerepek és zavarok*, Korunk, 2007/4, 14–25., illetve: <http://korunk.org/?q=node/8513>

¹² Gyakorló egyetemi előadóként évről évre azt kell tapasztalnom, hogy a diákok – akiknek alig van fogalmuk egy történelmi korszak diktatórikus módszereiről, a zsarnokság működésmechanizmusairól, annak fojtó levegőjéről – eleve nem történelmi (és még kevésbé kisebbségtörténelmi) szempontokból értelmezik a verseket és a költői corpuszt magát, s leginkább csak kuriózumként figyelnek fel az egyes alkotói arcvonásokra, s valóban kezdetben leginkább csak a szerzőt övező metatextusokra fogékonyak.

¹³ Ahogyan ezt igazolandó az is sokat mond, hogy 2015-ben ez a mostani konferencia volt az első, amelyet Szilágyi Domokos emlékének, költészetének Magyarországon szenteltek!

¹⁴ Közismert, hogy a hatvanas évek közepétől írásából tartotta fenn magát, betegnyugdíjba kerülve, 1972-től Kolozsváron élt; súlyosbodó betegségét két kudarccal végződött házasság után egy új élettársi kapcsolat tette egy időre elviselhetővé. Búcsúlevelében ezt írta: „Én ma lelépek e világi életből. Ne kérdezd az okát – én sem tudom... Nem vagyok részeg” – tehát tiszta tudattal.

¹⁵ Áprily és Sida nemes érzelmessége nem idegen tőle, de meghaladja azok nagyszerű formakultúráját is, s egyezzenek bár a formaelemek akár szó szerint is, a Bartalis Jánosra emlékeztető szabadvers közvetlen erdélyi örökösének sem nevezhető.

¹⁶ SZÉKELY János, *Egérút*, Igaz Szó, 1975/4.

¹⁷ SZILÁGYI Domokos, *Felezőidő*, Kriterion, Bukarest, 1974.

¹⁸ SZILÁGYI Zsófia Júlia, *Szilágyi Domokos három „új” verse*, Forrás, 2010/11, 84.

¹⁹ KELEMEN János, *Két költő*, Élet és Irodalom, 1968/18, 7.

²⁰ Lásd erről többek közt PÉCSI Györgyi, *Kísérlet a hosszú versre Szilágyi Domokos korai költészetében = Évfordulós tanácskozások 2008*, Emke és a Szatmárnémeti Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 2008.

²¹ Ahogyan Szilágyi Júlia a RMIL új szócikkében már írta. <http://lexikon.kriterion.ro/szavak/4454/>

²² SZÉKELY János, *Válogatott verseim elé = Uő, Semmi – soha. Verseik (1948–1986)*, Kriterion, 1994, 37., illetve <http://adatbank.transindex.ro/iro/htmlk/pdf878.pdf>

²³ Szász János, *A hittől az eszméletig*, Kriterion, Bukarest, 1981.

²⁴ Erre az új helyzetre igyekezett többek közt reflektálni Kántor Lajos is saját korábbi, 1986-os összegző kötetének bővített kiadásával, illetve Selyem Zsuzsa az általa szerkesztett *Magány és árnyék* című tanulmánykötettel. *A költő (rég és új) életei*, szerk. KÁNTOR Lajos, Kriterion, Kolozsvár, 2008, illetve *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*, szerk. SELYEM Zsuzsa, Láthatatlan Kollégium – Tranzit Alapítvány, Kolozsvár, 2008.

²⁵ БОКА, *i.m.*

KELEMEN KATA, *Titkosírás 4.*, 2008